

BEJ

مجله اخلاق زیستی

دوره دهم، شماره سی و پنجم، ۱۳۹۹

Journal Homepage: <http://journals.sbmu.ac.ir/be>

مقاله پژوهشی

مؤلفه‌های اخلاق نسبی یا مطلق در آثار سعدی

شهریار شادی گو^{۱*}، غلامرضا غیاثی^۲، مهری توتونچیان^۳

۱. استادیار گروه آموزش زبان و ادبیات فارسی دانشگاه فرهنگیان تهران، تهران، ایران.

۲. استادیار گروه معارف اسلامی دانشگاه علوم پزشکی ایلام، ایلام، ایران.

۳. استادیار گروه حقوق و علوم سیاسی واحد کرج، دانشگاه آزاد اسلامی کرج، کرج، ایران.

چکیده

زمینه و هدف: آشنایی با نکات اخلاقی و مبانی آن در سرنوشت زندگی جوامع انسانی بسیار مهم و بایسته است، زیرا جامعه‌ای می‌تواند به کمال دلخواه و مطلوب برسد که مورد تعلیم صحیح تربیتی قرار گرفته و به کسب دانش و آگاهی لازم در این خصوص، نائل گردد. هدف اصلی مطالعه حاضر، بررسی مؤلفه‌های اخلاق نسبی یا مطلق در آثار سعدی که در حوزه اخلاق، جایگاهی ویژه در ادبیات بومی و جهانی یافته‌اند، می‌باشد.

مواد و روش‌ها: رویکرد این پژوهش توصیفی - تحلیلی است و با شیوه کیفی انجام می‌پذیرد. بدین منظور نسبت به استخراج و تحلیل مؤلفه‌های اخلاق نسبی یا مطلق در آثار سعدی، اهتمام گردیده است.

یافته‌ها: سعدی در دو باب از کتاب گلستان و بوستان به برخی از اصول ثابت و پایدار اخلاق بشری و برخی اصول رفتاری متغیر انسان‌ها با ذکر شاهد مثال، همت گماشته است؛ این شاعر بلندآوازه در قالب حکایت‌های کوتاه و دل‌انگیز و اغلب با استناد به کتاب قرآن و آموزه‌های دینی نگاه ویژه‌ای به مباحث اخلاقی دارد، به گونه‌ای که امروزه بسیاری از جوامع بشری و محافل نظری به عنوان الگو از اندیشه‌های این خردمند حکیم بهره‌مند می‌شوند.

ملاحظات اخلاقی: در به سامان رسیدن این تحقیق ضمن رعایت اصالت متون، صداقت و امانتداری رعایت شده است.

نتیجه‌گیری: مطالعه آثار سعدی باعث می‌شود که آدمی به کمال برسد، عاقلانه تأمل کند، عالمانه رفتار کند، عابدانه خدای خویش را بپرستد و عادلانه در جامعه نقش‌آفرین باشد. کتاب گلستان بیشتر بیان واقعیت‌ها و حقیقت‌هاست، ولی کتاب بوستان، مدینه فاضله سعدی را به تصویر می‌کشد. او شاعری اخلاقی بوده و تعلیم وی در قالب اشعار و حکایات، جوامع بشری را به نوع دوستی، محبت، عدالت، رفتار صالح و... دعوت می‌نماید. نتایج این تحقیق نشانگر این است که شیخ اجل بیشتر تابع اخلاق ثابت و پایدار از نوع مثبت می‌باشند.

اطلاعات مقاله

تاریخ دریافت: ۹۸/۰۷/۲۵

تاریخ پذیرش: ۹۹/۰۲/۱۵

تاریخ انتشار: ۹۹/۰۴/۱۳

واژگان کلیدی:

اخلاق

اخلاق نسبی و مطلق

اندیشه‌های اخلاقی سعدی

* نویسنده مسؤل: شهریار شادی‌گو

آدرس پستی: ایران، تهران، دانشگاه فرهنگیان،

گروه زبان و ادبیات فارسی.

تلفن: ۰۸۴ ۳۲۲۵ ۰۰۹۲

نمبر: ۰۸۴ ۳۲۲۵ ۰۰۹۲

پست الکترونیک:

kamyar137884@gmail.com

۱. مقدمه

بر آدمیان واجب است که در زندگی اجتماعی خویش دریچه‌ای به مباحث اخلاقی که آن‌ها را به آرمان مطلوب رهنمون می‌سازد، بگشایند. از این رو تدقیق در مباحث و عناصر اخلاقی در درازنای تاریخ مورد توجه اندیشمندان، نویسندگان و شاعران نیز بوده است. سعدی یکی از حکیمان و مفاخر ادب پارسی است که همت و طبع بلند وی در خلق معانی و بیان نکات ظریف اخلاقی و اجتماعی بر همگان هویداست. اگر وی را بزرگ‌ترین شاعر شعر اخلاقی، اجتماعی و ارشادی بنامیم، سخنی به گزافه نگفته‌ایم. او قالب‌های متعدد شعر فارسی را در خدمت معرفی تربیت صحیح و بیان نکات اخلاقی و اجتماعی درآورده است. آثار وی همچون تابلوهای نقاشی می‌مانند که چشمان بیننده را به سمت خود سوق می‌دهند و زیبایی‌ها، زشتی‌ها و واقعیت‌ها را نمایان می‌سازند. گلستان و بوستان، آینه تمام‌نمایی هستند که سعدی از یکسو در آن، جامعه بشری را با همه زیبایی‌ها و زشتی‌ها، راست‌روی‌ها و کج‌روی‌ها، فراز و فرودها، همواری‌ها و ناهمواری‌ها، روشن و بی‌پرده انعکاس داده و از سوی دیگر، توجیه وجودی خود و برداشت و دریافت خود را از زندگی، در سخن موزون خویش - چه نثر و چه نظم - نمایانده است. «سعدی از چاپلوسی و خوشامدگویی بیزار بود و برخلاف گویندگان روزگارش، خاکساری و خودکم‌بینی در شعر را از ادب نمی‌شمرد و اگر فرمانروایی را ستایش می‌کرد، به قول ملک‌الشعراى بهار از بهر دفع زیان بود نه با آهنگ سود و سودا و در عین حال آنان را به داد و خدمت به رعیت و اخلاق نیکو فرامی‌خواند و همین استغنا و مناعت، با وجود صراحت و گستاخی و لحن گزنده‌اش، در نزد فرمانروایان بر عزت و حرمت او می‌افزود» (۱).

یکی از عواملی که باعث شده توصیه‌های سعدی بر دل بنشیند، آن است که پندهای او بیشتر حاصل تجربیات و دانش او نسبت به مباحث گوناگون اخلاق اجتماعی است. با مطالعه آثار شیخ اجل درمی‌یابیم که وی از جهان پیرامون خود به زیبایی سخن گفته است؛ از همه قشرها و نهادهای اجتماعی، مسائل

اخلاقی، اجتماعی، اقتصادی، کلامی، عرفانی، مردم‌شناسی، انسان‌دوستی و صدها گفتنی دیگر سخن می‌راند. برگ‌برگ «گلستان» و «بوستان» مملو از تابلوهای گویای زندگی با همه سایه‌روشن‌ها، رهنمودها و هشدارهای کارساز و سودمند است. سعدی در آثار خود به واکاوی اخلاق بشری می‌پردازد و با آوردن شاهد مثال‌های زیبا و دل‌انگیز، نمونه‌هایی از زشتی‌ها و نیکویی‌ها را به رشته تحریر درآورده است. زبان سعدی زبانی فاخر، گاهی نرم و لطیف و گاهی تلخ و گزنده است و در مکتوبات خویش از کلام وحی و آموزه‌های دینی به مقتضای حال نیز بهره گرفته تا خوانندگان با یقین و اعتماد بیشتری پذیرای مواعظ و ارشادات او باشند.

محور اصلی این پژوهش بررسی مؤلفه‌های اخلاق نسبی و مطلق در آثار سعدی و رسیدن به پاسخی برای سؤالات ذیل است:

۱- نوع نگاه سعدی به اخلاق چگونه است؟

۲- نسبی یا مطلق بودن اخلاق، در آثار سعدی چگونه نمود پیدا کرده است؟

۱-۱. **پیشینه تحقیق:** درباره نقش و جایگاه اخلاق و آموزه‌های اخلاقی در آثار سعدی، پژوهش‌های متعددی انجام شده است که در ذیل به برخی از آن‌ها اشاره می‌گردد: روح‌الله مقدس (۱۳۷۸ ش.) در پژوهشی با عنوان «بررسی موضوعی و تطبیقی اقتباس از قرآن در گلستان و بوستان» به کم و کیف استفاده شیخ اجل از مضامین و مفاهیم قرآنی در این دو اثر پرداخته است.

محمدکریم لطیفی (۱۳۸۹ ش.) در پایان‌نامه خود به بررسی «مقایسه آموزه‌های اخلاقی (تربیتی) در گلستان سعدی و اخلاق ناصری خواجه نصیرالدین طوسی» توجه داشته است. در این پژوهش با بررسی این نکته که اخلاق و تربیت نقش بسیار مهمی در شکل‌گیری تمدن و فرهنگ داشته و شاعرانی، چون سعدی و خواجه نصیر در جهت نشان‌دادن مباحث اخلاقی و تربیتی کوشا بوده‌اند، به مقایسه بیان نکات اخلاقی و تربیتی از نگاه این دو شاعر نامی پرداخته شده است.

اخلاق فردی را رد کرده و بیان می‌کنند که اخلاق در بطن جامعه شکل می‌گیرد، گروهی نیز قلمرو اخلاق را با معیارهای نسبی سنجیده و با حیطه‌های خاصی مرتبط دانسته‌اند.

۱-۳. اخلاق نسبی: نسبت در اخلاق بدین معناست که هیچ یک از ارزش‌ها و اصول و احکام اخلاقی ثابت نیستند و همه گزاره‌های اخلاقی به اختلاف زمان، شرایط و نظر شخصی خاص یا همه افراد یا توافق جامعه، قابل تعدیل و تغییرند (۳).
۲-۱-۴. اخلاق مطلق: مطلق بودن اخلاق به این معناست که دست کم، برخی اصول ثابت اخلاقی وجود دارند که مبنای ارزشگذاری‌های ثابت و عام در افعال انسان‌ها هستند و این اصول وابسته به تمایل فرد یا جامعه و تغییر شرایط زمانی و مکانی نیستند (۳).

۲. ملاحظات اخلاقی

در این مطالعه سعدی شده که اصالت متون حفظ شده و در استخراج و تحلیل مؤلفه‌ها امانتداری رعایت شود.

۳. مواد و روش‌ها

در این پژوهش با استفاده از شیوه توصیفی - تحلیلی به استخراج و تحلیل مؤلفه‌های اخلاق نسبی یا مطلق در آثار سعدی اقدام شده است.

۴. یافته‌ها

سعدی در دو باب از کتاب گلستان و بوستان به برخی از اصول ثابت و پایدار اخلاق بشری و برخی اصول رفتاری متغیر انسان‌ها با ذکر شاهد مثال، همت گماشته است؛ این شاعر بلندآوازه در قالب حکایت‌های کوتاه و دل‌انگیز و اغلب با استناد به کتاب قرآن و آموزه‌های دینی نگاه ویژه‌ای به مباحث اخلاقی دارد، به گونه‌ای که امروزه بسیاری از جوامع بشری و محافل نظری به عنوان الگو از اندیشه‌های این خردمند حکیم بهره‌مند می‌شوند.

سارا صدریان (۱۳۹۱ ش.) در تحقیقی با عنوان «مسائل معنوی و اخلاقی در سخن سعدی» به معیارهای زندگی اخلاقی و معنوی در زندگی انسانی از دریچه کلام سعدی اشاره می‌کند. جواد خانلری و همکاران (۱۳۹۶ ش.) در پژوهشی با عنوان «بررسی فرایند تأثیر محیط بر شخصیت متنبی و سعدی»، به بررسی تأثیرگذاری عوامل محیطی بر شخصیت‌پذیری شاعران موصوف و از جمله بحث پیرامون گرایش سعدی به تواضع و فروتنی برخاسته از روحیات زمانه‌اش، می‌پردازد.

سمیعی گیلانی (۱۳۹۷ ش.) در مقاله‌ای ذیل عنوان «جدال سعدی با مدعی» به پاره‌ای از مباحث بلاغی در گلستان سعدی اشاره دارد.

با توجه به آنچه در پیشینه پژوهش مشاهده شد، می‌توان گفت که در خصوص موضوع تحقیق حاضر با عنوان مؤلفه‌های اخلاق نسبی و مطلق در آثار سعدی، تحقیق مستقلی صورت نگرفته است و از این حیث می‌توان جدیدبودن این پژوهش را تصدیق نمود.

۲-۱. مفاهیم و تعاریف

۱-۱-۲. نصیحت: نصیحت، جمع نصایح، به معنای پند و اندرز است (۲). نصایح سعدی از سر دلسوزی و حس نوع‌دوستی بوده و تجربیات و دانش خویش را در جهت بهروزی و کامیابی جوامع انسانی، با بیان حکایت‌ها و شعرهای دلنشین عرضه داشته است.

۲-۱-۲. اخلاق: اخلاق، جمع خلق، به معنی سرشت، خوی، طبیعت و امثال آن، که به معنای صورت درونی و باطنی و ناپیدای آدمی به کار می‌رود و با بصیرت درک می‌شود و نیز در معنای خوی، عادت و سجیه آمده است (۲). با رجوع به تاریخچه خلقت آدمی، می‌بینیم که از زمان حضرت آدم، بیان نکات اخلاقی و تربیتی جایگاه ویژه‌ای داشته است؛ اخلاق، طبیعت آدمی را متغیر می‌سازد. بنابراین توصیه به آن در تمامی دوره‌های تاریخی بشر ملاحظه شده است. در مورد بحث اخلاق، نظرات متعددی ارائه شده است، از جمله این‌که برخی اخلاق را فطری و فردی پنداشته‌اند و برخی دیگر،

۵. بحث

۵-۱. مبانی تربیت اخلاقی از نگاه سعدی: سعدی شخصیتی عجیب و هنرمندانه دارد، در جایی پیریست با تجربه گرانسنگ، در جایی دیگر جوانیست در پی امیال، در جایی دیگر فرزانه ایست با خرد و... بنابراین شیخ اجل، حکیم است و سخنانش حکمت‌آمیز که با درایت و اندیشه‌ورزی تمام، مروراید سخن را با نازک خیالی کم‌نظیر به گوش تشنگان دریای علم و ادب رسانده و نگاه‌های خوانندگان را در کل دنیا در ادوار مختلف به سمت خویش کشانده است. سعدی به مانند بسیاری از شاعران نامی ایرانی با کلام وحی آشنایی داشته و از تعالیم آن در آثار خود بهره گرفته است.

آدمی از بدو تولد تا پایان عمر برای رسیدن به کمال به تربیت و آموزش نیاز دارد. تربیتی صحیح و تربیتی که ضامن به کمال رسیدن فرد شود، هرچند در مراحل مختلف زندگی نوع تربیت به متضیات زمانی و مکانی متفاوت خواهد بود. شیخ اجل بهترین زمان برای دوره آموزش آموزه‌های اخلاقی در آدمی را دوره کودکی می‌داند و معتقد است، سعادت و خوشبختی افراد در بزرگسالی در گرو این است که آن‌ها در دوران کودکی خوب و صحیح تربیت شده باشند.

هر که در خردیش ادب نکنند
در بزرگی فلاح از او برخاست
چوب تر را چنانکه خواهی پیچ
نشود خشک جز به آتش راست (۴)

شعر سعدی به تربیت صحیح، به موقع و در شرایط و زمان خاص اشاره دارد و عواقب تربیت ناصحیح و نا به جا را با انداز سخن خود و به صورت سهل و ممتنع نمایان می‌سازد. در نگاه سعدی اخلاق با ایمان و توجه به خالق گره خورده است.

کوه و دریا و درختان همه در تسبیحند
نه همه مستمعی فهم کنند این اسرار (۵)

این بیت اشاره دارد به «تُسَبِّحُ لَهُ السَّمَاوَاتُ السَّبْعُ وَالْأَرْضُ وَمَنْ فِيهِنَّ وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا يَسْبُحُ بِحَمْدِهِ وَ لَكِنْ لَا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ...؛ می‌ستایند خدا را آسمان‌های هفت‌گانه و زمین و هرکس در آن‌هاست و چیزی نیست، مگر آنکه ذکر و حمد خدا گوید، ولیکن شما ستایش آن‌ها را نمی‌باید» (۶).

با عنایت به بیت و آیه فوق، سعدی خداپرستی در بین تمام مخلوقات و حتی آسمان‌ها و زمین‌ها را به عنوان یک ارزش اخلاقی مطلق ذکر نموده است. وی با درایت و حکمت خاصی که داشته، بندگان صالح خداوند را در ایمان، عمل، پرستش و عشق به او ثابت نظر معرفی کرده و بیان می‌کند که آن افراد دارای اخلاقی ثابت و پایدار هستند.

خواهی متمتع شوی از دنیوی و عقبی
با خلق کَرَم کن چو خدا با تو کرم کرد (۴)

که تلمیحی لطیف است به آیه شریفه «وَأَحْسَنَ كَمَا أَحْسَنَ اللَّهُ إِلَيْكَ» (۶). در این آیه شریفه صفت اخلاقی احسان و نیکوکاری مطرح است. سعدی نیز معتقد است که نصیب آدمی از مال دنیا بسیار اندک است، پس بهتر است از آنچه به او اعطا می‌شود، به قدر کفایت استفاده کند و باقی آن را احسان نماید. همان‌گونه که خدای تعالی به اشکال گوناگون به انسان نعمت‌های خویش را بی‌منت می‌بخشد. بنابراین صفت اخلاقی نیکوکاری، با توجه به تغییر شرایط و فرهنگ‌ها ممکن است در روش‌ها و آداب متغیر باشد.

به لطافت چو برنیاید کار سر به بی‌حرمتی کشد ناچار
هر که بر خویشتن نبخشد گر نبخشد کسی برو شاید (۴)

در قرآن کریم، چنین آمده است: «گذشت پیشه کن و به کار پسندیده فرمان ده و از نادانان رُخ برتاب» (۶). در آیه مزبور آفریدگار هستی به منظور آراستگی پیامبر (ص) به ارزش‌های انسانی و اخلاقی، سه ویژگی را برای پیامبر اکرم (ص) بیان

آگاه بود. روزی به پدر گفت: ای پدر، کوتاه خردمند، به که نادان بلند، نه هر که به قامت مهتر، به قیمت بهتر.

آن شنیدی که لاغری دانا گفت باری به ابلهی فربه
اسب تازی اگر ضعیف بود همچنان از طویله‌ای خر به

پدر بخندید و ارکان دولت پسندیدند و برادران برنجیدند» (۴). با عنایت به این گفتار، شیخ اجل معیار قضاوت درباره دیگران را رفتار و درون مایه آدمی می‌داند، نه امور ظاهری و کم ارزش، در نتیجه می‌توان این توصیه سعدی را اخلاق مطلق و ثابت به شمار آورد، زیرا همه آموزه‌ها و تعالیم دینی جوامع بشری مخالف ظاهرینی و موافق واقع‌گرایی بوده و حکیمان و بخردان هر دوره اطرافیان خود را به رعایت این مهم اخلاقی رهنمون ساخته‌اند.

۲-۲-۵. صبوری: یکی از خصیصه‌های اخلاقی که شیخ اجل به وفور به آن پرداخته است، خصیصه صبوری است:

کسان مرد راه خدا بوده‌اند
که بر جاس تیر بلا بوده‌اند
تکبر کند مرد حشمت‌پرست
نداند که حشمت به حلم اندر است (۸)

سعدی، به رغم توصیه به صبوری به مثابه ارزشی اخلاقی، حلم و بردباری در برابر انسان‌های پست فطرت و بد ذات را، مذموم دانسته و معتقد است بردباری در برابر این‌گونه افراد، باعث فزونی جسارت آنان در بدی می‌گردد.

کسی با بدان نیکویی چون کند بدان را تحمل، بدافزون کند (۸)

۳-۲-۵. سخن‌چینی: سخن‌چینی به عنوان یک خصیصه مذموم انسانی همانند بیت زیر در آثار سعدی متبلور گشته است:

می‌کند: ۱- عفو و گذشت پیشه‌ساختن، بدین معنی که نسبت به مردم و بهبود ارتباطات اجتماعی با آنان نباید بی‌تفاوت بود، بلکه باید کرامت و گذشت را بر دیگران ارزانی داشت؛ ۲- امر به معروف، که حکایت از دعوت انسان‌ها به کارهای شایسته و اخلاق پسندیده دارد و از دیدگاه عقل و شریعت بسی مطلوب است؛ ۳- دوری از افراد نادان؛ پروردگار پیامبر گرامی (ص) را از ارتباط با نادان که پس از روشن شدن حق و دلبستگی به یکتایی خداوند، آن را نمی‌پذیرد، باز می‌دارد (۷).

لذا کلام سعدی عمیقاً متأثر از آیات الهی و در عین حال، عرف اجتماعی و اخلاقی است. برخی از اخلاقیات انسانی در روش یا آداب ثابت نیستند و با توجه به تغییر شرایط و فرهنگ‌ها، آن‌ها هم تغییر خواهند نمود و حال آنکه برخی هم جزء اخلاق مطلق و یا اصول اخلاقی محسوب می‌شوند، اما اصول اخلاقی، ثابت و پایدار است. این اصول و اخلاقیات، نه تنها تابع شرایط، زمان و مکان نمی‌باشند، بلکه به هیچ عنوان قابل تغییر در گرایش و قضاوت عام نمی‌باشند.

۲-۵. شاهد مثال‌هایی از مؤلفه‌های اخلاقی در آثار

سعدی: شاهد مثال‌هایی از مؤلفه‌های اخلاقی در آثار سعدی که در متن این مقاله به آن‌ها پرداخته می‌شود.

۱-۲-۵. خداپرستی: سعدی درباره خداپرستی در آثار خود به صورت متعدد به این نکته پرداخته است که نمونه‌ای از آن را در این بیت ذکر می‌کنیم:

بضاعت نیاوردم الا امید خدایا ز عفو مکن ناامید (۸)

در این بیت زیبا، سعدی شیرازی، به مانند بسیاری از صاحبان اندیشه و مبدعان آثار اخلاقی و تربیتی ستایش خداوند را به عنوان یک ارزش اخلاقی مطلق و ثابت برای آدمیان مطرح می‌کند.

۲-۲-۵. واقع‌بینی و دوری از ظاهرینی: «ملک‌زاده‌ای را شنیدم که کوتاه و حقیر و دیگر برادران، بلند و خوب‌روی. پدر به کراهت و تحقیر با او رفتار می‌کرد، اما پسر بسیار زیرک و

میان دو کس جنگ، چون آتش است
سخن چین بدبخت هیزم‌کش است
کنند این و آن خوش دگر باره دل
وی اندر میان، کوربخت و خجل (۸)

عنایت به این ابیات سعدی به عنوان اخلاق نسبی قلمداد نمود.

به عقیده سعدی، انسان برای ثبات مودت و دوستی باید که مصلحت دیگری را بر مصالح خود مقدم بداند و کسی که فاقد خصلت از خودگذشتگی است، شایسته دل بستگی نیست، چراکه:

برادر که در بند خویش است نه برادر و نه خویش است (۴)

همواره این احتمال می‌رود که بهترین دوست انسان روزی به سر سخت‌ترین دشمن او تبدیل شود. سعدی در حکایتی نکته‌ای دیگر درباره دوستی بیان می‌کند که اگر می‌خواهی راز و سرّ تو باقی بماند، آن را حتی با دوست خود در میان مگذار که ما از سرنوشت خود آگاه نیستیم و ممکن است که دوست تو روزی با تو دشمن شود و آن زمان است که پشیمانی سودی ندارد، از جمله شرایط دوستی حفظ حریم در دوستی‌هاست. خلاصه این‌که در انتخاب دوست و مصاحبت، دقت و وسواس لازم است، چراکه شخص حتی اگر بکوشد از فعل بد دوستانش به دور باشد، ولی به واسطه هم‌نشینی با دوستان، مورد قضاوت و تهمت دیگران قرار می‌گیرد. سعدی، انتخاب دوست اصلح و دوری از فرد نادان را ضروری بر شمرده و این خصلت در آدمیان شامل اخلاق مطلق است.

طلب کردم ز دانایان یکی پند مرا گفتند: با نادان مپیوند (۴)

۵-۲-۵. آزار رساندن به دیگران: در کلام سعدی مردم‌آزاری، خصلتی زشت و نکوهیده است، لذا آن را گناهی غیر قابل بخشایش دانسته و نبودن چنین افرادی را به بودنشان ترجیح می‌دهد.

ای زبردست زیر دست آزار گرم تا کی بماند این بازار؟
به چه کار آیدت جهان داری؟ مردنت به که مردم‌آزاری (۴)

سخن‌چینی به حکم آن که از بین برنده دوستی‌ها و پدیدآورنده دشمنی‌هاست، از شمار اخلاق ناپسند است و در عین حال، ناپایدار و نسبی است، چراکه با توجه به محیط، فرهنگ و شرایط زمانی در مصادیق رفتاری، ثابت نیست.

۴-۲-۵. دوستی: یکی از پراهمیت‌ترین موضوعات در سبک زندگی، یادگیری مهارت دوست‌یابی است. به عقیده صاحبان خرد و اندیشه از جمله سعدی، دوست کسی است که دارای خصایص ثابت اخلاقی باشد. از نظر او افرادی که ثبات عقیده ندارند، شایستگی لازم را برای مصاحبت ندارند، چراکه ایشان به سلامی برنجند و به دشنامی خلعت دهند (۴). دیگر این‌که، دوست باید همراه هنگامه شاداید و سختی‌ها باشد. وی معتقد است:

دوست مشمار آنکه در نعمت زند
لاف یاری و برادرخواندگی
دوست آن دانه که گیرد دست دوست
در پریشان‌حالی و درماندگی (۴)

سعدی از دیگر ویژگی‌های یک دوست خوب را خوشرویی و خلق نیکو می‌داند و نشست و برخاست با ترشروی بدخلق را به خاطر اثر ناخوشایندش بر روان آدمی، نمی‌پسندد:

میر حاجت به نزدیک ترشروی
که از خوی بدش فرسوده گردی
اگر گویی غم دل با کسی گوی
که از رویش به نقد آسوده گردی (۴)

از آنجا که معیار رفتار آدمی ممکن است دستخوش تغییر گردد و ثباتی نداشته باشد، خوشرویی و بدخلقی را می‌توان با

در حقیقت سعدی افراد مردم آزار را از جهت مرتبه، دون‌تر از حیوانات برمی‌شمارد.

گاو و خران بار بردار به ز آدمیان مردم آزار (۴)

از دید سعدی، آزار دادن دیگران موجب رنجیدگی خواهد شد و دل‌آزردگی رنجی است که به سختی فراموش می‌شود: «هرکه را رنجی به دل رسانیدی، اگر در عقب آن صد راحت برسانی، از پاداش آن [یک] رنج ایمن مباش که پیکان از جراحت به درآید و آزار در دل بماند» (۴).

۵-۲-۶. خردورزی: سعدی عقل و اندیشه را موجب برتری انسان از سایر حیوانات دانسته است، زیرا انسان خردورز می‌تواند با قوه تعقل و اندیشه، خوبی را از بدی تشخیص داده و راه راست زندگی را انتخاب کرده و معضلات و مشکلات خود را در مسیر زندگی حل کند و در نهایت به سعادت اخروی دست یابد.

شیخ اجل جوانان را به خردورزی و اخلاق نیکو در هر زمینه‌ای فرامی‌خواند، به طوری که حتی به جوانان گوشزد می‌کند که در دخل و خرج زندگی خود با خردورزی، خرج هزینه زندگی را با دخل و درآمدشان هماهنگ کنند و در حکایتی بیان می‌کند، جوانی که منبع درآمدی نداشته باشد و فقط در حال عیش و نوش و خرج کردن باشد، باید بداند که روزی مال و ثروتش به پایان خواهد رسید آنگاه باید بقیه عمر خود را با فقر زندگی کند (۴).

چو دخلت نیست خرج آهسته‌تر کن

که می‌گویند ملاحان سرودی

اگر باران به کوهستان نیارد

به سالی دجله گردد خشک رودی (۴)

با توجه به مضمون این دو بیت، سعدی به اخلاق نسبی اشاره دارد.

۵-۲-۷. تأثیر همنشینی: سعدی، همنشین و دوست فرد را نیز یک عامل تأثیرگذار در اخلاق او می‌داند. وی معتقد است که کودک را باید از همنشین بد، دور نگه داشت که به مرور زمان شخصیت و اخلاق او تغییر خواهد کرد و تحت تأثیر همنشین خود قرار خواهد گرفت. وی اعتقاد دارد اگر انسان‌های پاک در محیطی فاسد قرار بگیرند و همنشین افراد ناباب شوند و یا برعکس شخصی فاسد در محیطی سالم قرار بگیرد، به مرور شخصیت و اخلاقشان تغییر خواهد کرد و به این موضوع اشاره می‌کند که: «اگر شخصی با بدان و فاسدان همنشین شد، حتی اگر رفتار و طبیعت آن‌ها در او اثر نکنند، مردم او را به فعل آن‌ها متهم می‌کنند و هیچ کار نیکی را از وی نمی‌پذیرند.

گلی خوشبوی در حمام روزی

رسید از دست محبوبی به دستم

بدو گفتم که مشکی یا عبیری

که از بوی دلاویز تو مستم

بگفتا من گلی ناچیز بودم

ولیکن مدتی با گل نشستم

کمال همنشین در من اثر کرد

وگر نه من همان خاکم که هستم (۹)

در اینجا سعدی بار دیگر به گرایش‌های عام اخلاق اشاره دارد و همان‌گونه که پیش‌تر ذکر شد، ممکن است در مصداق و عمل، با تغییر محیط، شرایط و فرهنگ‌ها، اخلاقیات هم تغییر کند.

۵-۲-۸. همدلی: یکی از مهم‌ترین رهنمون‌های سعدی به جامعه بشریت دعوت ایشان به همدلی و تیمار نیازمندان است. وی ابنای بشر را به هم وابسته و آنان را آفریده از یک گهر می‌داند و معتقد است رنج هر کدام از ایشان بر زندگی دیگری نیز تأثیر خواهد گذاشت. سعدی فرد خودخواه را شایسته نام آدمی نمی‌داند:

تو کز محنت دیگران بی‌غمی نشایند که نامت نهند آدمی (۴)

می‌دزد، نه هشیار، اما ز هشیار عاقل نزیید که دست زند در گریبان نادان مست» (۸).

شنیدم که فرزانه ای حق پرست
از آن تیره دل مرد صافی درون
یکی گفتش آخر نه مردی تو نیز
شنید این سخن مرد پاکیزه خوی
دزد مست نادان گریبان مرد
ز هشیار عاقل نزیید که دست
گریبان گرفتش یکی رند مست
قفا خورد و سر بر نکرد از سکون
تحمّل دریغ است از این بی تمیز
بدو گفت از این نوع دیگر مگوی
که با شیر جنگی سگالد نبرد
زند در گریبان نادان مست (۸)

۵-۲-۱۰. مروت و جوانمردی: محتوای آثار سعدی مملو است از آزادگی و انسانیت؛ در آن از انسان‌هایی یاد شده که متواضع و به دور از تکبر و خودبینی بوده‌اند و منافع دیگران را همچون منافع خود می‌بینند.

به امید ما کلبه اینجا گرفت
نه مردی بود نفع از او وا گرفت
ره نیک مردان آزاده گیر
چو استاده‌ای دست افتاده گیر (۸)

با توجه به این سخن، سعدی به خصیصه جوانمردی به عنوان رفتار عام اخلاقی اشاره دارد که این خصلت را در قالب شعری زیبا به دیگران پند می‌دهد. بنابراین جوانمردی و آزادگی نمودی از اخلاق مطلق انسانی است. یکی از جلوه‌های ادراک قوی و آموزه‌های اخلاقی سعدی در زندگی، معرفت وی به روحیات و اخلاقیات بشر است که به صورت گوناگون در آثار او نمودار گردیده است. اگر به مندرجات «بوستان» و «گلستان» دقت کنیم، دو منظور متفاوت را که سعدی در آن دو داشته است، به خوبی ملتفت می‌شویم و درمی‌یابیم که در بوستان بیشتر به وظایف اخلاقی و در گلستان اغلب به مسائل اجتماعی نظر شده است.

در پایان باید متذکر شد که مباحثی چون آزادگی، عدالت، مهرورزی و احترام متقابل به اندیشه‌های گوناگون و از همه مهم‌تر توجه به حقوق بشر، مباحث مربوط به یک ملت نیستند، بلکه جهانی و مورد احترام همه جهانیان هستند.

انسان ذاتاً موجودی است که علاقه به کمک و یاریگری دیگران دارد. بنابراین همدلی و تیمار نیازمندان در زمره اخلاقیات مطلق گرایانه قرار می‌گیرد.

۵-۲-۹. ارتباط انسان دوستی با خداپرستی: نفس مردم دوستی یک لطیفه انسانی است به همراه نوعی تفضل ربّانی، همین معنی از سویی نمودار یک جهان‌بینی خاص است، زاده روح‌های قوی و سرانجام دسترنج واقعی مظلومان جهان در برخورد با تجارب عمده‌ای که در مسیر حیات تحصیل می‌کنند و عنوان می‌سازند. سعدی از همین نوع بزرگان است که مردم دوستی و خدمت به خلق خدای را با لطیفه‌ای دیگر که مستلزم معرفت آدمی به خدای بزرگ است، قرین می‌سازد. همین معناست که در واقع مردم دوستی را با خداپرستی ارتباط می‌دهد (۹).

خواهی که خدای بر تو بخشد
با خلق خدای کن نکویی (۵)

خدا بر آن بنده بخشایش است
که خلق از وجودش در آسایش است (۸)

سعدی، خداپرستی را به عنوان یک اخلاق مطلق عنوان کرده است که اگر انسان خداپرست باشد، بدون شک با خلق خدا هم دوست خواهد بود. خداپرستی، کمال مطلق و مطلق کمال است، چراکه فرمان خدا بر تمام جهان هستی جاری و ساری است و کمال انسان‌ها در این است که پرتوی از صفات جمال و جلال او را در خود منعکس کنند و به ذات پاکش نزدیک و نزدیک‌تر شوند.

در نگاه سعدی، حق پرستی و فرزاندگی، موجد اخلاق متعالی و کرامات نفسانی است. وی نقل می‌کند که «فرزانه مردی در راه می‌رفت، مستی از پس او آمد، سیلی چندی بر پشت گردن او زد، ولی آن فرزانه دم برنیامد و تنها به او نگریست. یکی از آنجا می‌گذشت، رو به او کرد و گفت: چرا تحمل کردی، آخر تو مردی؟! فرزانه مرد حق‌پرست گفت: مست نادان، گریبان

بنابراین پرداختن به آن می‌تواند جمله آدمیان را به سمت یگانگی و وحدت، با محوریت اصول ثابت اخلاقی سوق دهد. باید افزود، توجه به عدالت و میانه‌روی که از لوازم وحدت و همدلی است نیز مورد تأکید سعدی بوده است.

مگوی و منه تا توانی قدم از اندازه بیرون و ز اندازه کم نه کوتاه‌دستی و بیچارگینه جر و تناول به یک بارگی (۸)

۶. نتیجه‌گیری

سعدی این شاعر و نویسنده بلندآوازه ایرانی در آثار خود به ویژه در کتاب «گلستان» و «بوستان» بسیاری از تعالیم اخلاقی را که انسان برای رسیدن به هدف مطلوب به آن نیاز دارد به شکلی ماهرانه و استادانه بیان کرده است. آدمی با مطالعه و دقت نظر به این آثار ارزشمند می‌تواند در جهت رسیدن به کمال پیش رود. شیخ اجل در باب هفتم و هشتم گلستان، مضامین اخلاقی بیشتری را آورده و در تک‌تک اشعار و حکایت‌های خود به این امر مهم پرداخته است؛ آنطور که گاه با مطالعه یکی از این حکایت‌ها، چندین نکته اخلاقی فراگرفته می‌شود.

سعدی در «گلستان» و «بوستان» به ویژه با تمسک به آیات قرآنی و احادیث در حکایات و اشعار خود جلوه‌هایی از اخلاق نسبی و مطلق را ترسیم نموده است. بدین ترتیب که از نظر او، پاره‌ای از اصول و ارزش‌های اخلاقی در جامعه ثابت و پایدار نیستند و با تغییر محیط و شرایط، اخلاقیات هم تغییر خواهد کرد و در مقابل، ارزش‌های اخلاقی مطلق را یادآور می‌شود که اصولی ثابت و پایدار دارند و به هیچ عنوان قابل تغییر نیستند. رعایت اصول و بنیان‌های اخلاقی در تمامی جوامع پسندیده و تغییرناپذیر محسوب می‌شود. سعدی پندهای اخلاقی را همیشه در آثار خویش به کار می‌برد و این مسأله از اعتنا و توجه قابل ملاحظه‌ای برخوردار بوده است، البته در این میان باید به برخی از نصیحت‌های سعدی اشاره کرد که برآمده از آداب و رسوم و شرایط فرهنگی و اجتماعی روزگار وی

محسوب می‌شده است و تعدادی از آن موارد از نظر ارتباط جمعی و شرایط فرهنگی و اجتماعی، با زمان حال قابل قیاس نیست. آثار سعدی همچنین دربردارنده اشعار و حکایاتی است که از ابعاد جهانی برخوردار است. وی با طرح ملزومات اخلاقی به مخاطبان خود می‌آموزد که پیش از هر مسأله‌ای باید موارد اخلاقی مد نظر قرار گیرد و با این‌که چندین قرن از روزگار شیخ شیراز می‌گذرد، همین نکات اخلاقی در زمان ما نیز قابل انطباق و لازم‌الرعایه است، در نتیجه در هر زمانی عدم خودبینی در نفس، همیاری و یگانگی، تألیف قلوب، ایثار و گذشت و سجایای اخلاقی برای بهبود روابط اجتماعی ضروری است. در آثار سعدی کفه موضوع‌های مربوط به ملاحظت، مهربانی و نوع‌پروری، سنگین‌تر از موضوع‌های مربوط به خصومت، کینه‌توزی و روابط غیر انسانی است. سعدی با خلق این آثار از محیط و عصر خود فراتر رفته و در حیات فکری و فرهنگی نسل‌های بعد از خود نیز تأثیرات مهم بر جای گذاشته است و با بیان مؤلفه‌های محوری و ثابت اخلاق انسانی، چون مروت و جوانمردی، آن‌ها را به عنوان گرایش عام در جامعه مطالبه و مورد قضاوت قرار می‌دهد، لذا گرایش سعدی به اخلاق بیشتر از نوع مطلق‌گرایی است که انسان با به کارگیری اصول آن در زندگی خود می‌تواند به موفقیت و کامیابی برسد.

۷. تقدیر و تشکر

در به سامان‌رساندن این پژوهش از دوستان و عزیزانی که با جد بلیغ و خضوع، یاری‌گرم‌ان بودند، به ویژه از داورانی که با نظرات ارزشمند خویش موجبات غنای کار ما را فراهم آوردند، سپاسمندیم.

۸. سهم نویسندگان

نویسندگان این پژوهش معیارهای استاندارد نویسندگی بر اساس پیشنهادات کمیته بین‌المللی ناشران مجلات پزشکی را دارا هستند.

۹. تضاد منافع

در این پژوهش تضاد منافی وجود ندارد.

References

1. Ahmadi Givi H. An Introduction to Sa'di's Gulistan Ta'liqat and Account. Tehran: Nashre Sazeman Publication; 2007. p.9.
2. Moein M. Farhang-e Moin (Encyclopaedia Iranica). Theran: Farhangnama Pub; 1971. p.67, 463.
3. Philosophy of Ethics, a series of courses on fundamental Islamic ideas. Qom: Prepared and compiled by Imam Khomeini Educational and Research Institute; 1999. p.171.
4. Yousefi QH. . Sa'di's Gulistan Tehran: Sa'di's Gulistan Emendation Kharazmi Pub; 1990. p.69, 83, 94, 143, 172, 193, 216, 259, 304, 305, 386, 394, 429, 475.
5. Foroughi A. Sa'di's Whole work (Koliyat). Tehran: Amir Kabir Pub; 2014. p.66.
6. The Holy Quran. Al-Isra: 44; Al-Ghsas: 77; Aaraf: 199.
7. Tabarsi FH. Majma' al-Bayan. Edited and Comments by Sha'rani AH. Tehran: Farahani Pub; 1977. Vol.9 p.633.
8. Riazi HA. Sa'di's Anecdotes and Advices in Gulistan and Bustan. Tehran: Haghighat Pub; 2009. p.51, 68, 91, 154, 187.
9. Khazaeli M. Gulistan Explanation. Tehran: Javidan Pub; 1989. p.260.
10. Davari P. Some of Sa'di's Realistic Thoughts. Tehran: Sokhan Pub; 2009. p.188.

BEJ

Bioethics Journal

2020; 10(35): e2

Journal Homepage: <http://journals.sbmu.ac.ir/en-be>

ORIGINAL RESEARCH

Components of Relative or Absolute Ethics in Saadi's Works

Shahriar Shadigo^{1*}, Gholam Reza Ghiasy², Mehri Toutounchian³

1. Assistant Professor Department of Teaching Persian Language and Literature of Farhangian University of Tehran, Tehran, Iran.

2. Assistant Professor, Department of Islamic Studies, Ilam University of Medical Sciences, Ilam, Iran.

3. Assistant Professor, Department of Law and Political Science, Karaj Branch, Islamic Azad University, Karaj, Iran.

ARTICLE INFORMATION

Article history:

Received: 17 October 2019

Accepted: 04 May 2020

Published online: 03 July 2020

Keywords:

Ethics

Relative and Absolute Ethics

Saadi's Ethical Thought

ABSTRACT

Background and Aim: Familiarity with ethical points plays a very important and necessary role in human life and society, since it is with proper training and education that a society can attain the desired perfection. The main purpose of the present study is to investigate the components of relative or absolute Ethics in Saadi's works which have gained a significant status and position both in Persian literature and the world literature.

Materials and Methods: The research approach is descriptive-analytical, which has been done based on a qualitative method. For this purpose, the research has extracted and analyzed the components of relative or absolute ethics in Saadi's works.

Findings: In two chapters of Golestan and Bustan, Saadi has stated some absolute (Fixed ethics) and perpetual principles of human ethics as well as some variable behavioral principles of human being along with several examples. This famous poet has paid special attention to the ethical issues in the form of short and pleasant stories and often with special reference to the Quran and religious teachings. That is why today he is referred to in several societies and communities as a role model of thoughts.

Ethical Considerations: In order to organize this research, while observing the authenticity of the texts, honesty and fidelity have been observed.

Conclusion: Studying Saadi's works helps the reader to reach to perfection, to think rationally, to behave wisely and to worship God and to act based on fairness and justice in society. Golestan's book is an expression of facts and truths while Bustan is the utopia of Saadi. He was an ethical poet and his teachings in the form of poems and anecdotes invite human societies to altruism, love, justice, truthful behavior, and so on. The results of this study show that Sheikh Ajal has mostly behaved based on the absolute and perpetual fixed and stable ethics of the positive type.

* Corresponding Author: **Shahriar Shadigo**

Address: Department of Teaching Persian Language and Literature of Farhangian University of Tehran, Tehran, Iran.

Postal Box: 6939177114

Tel: 084 3225 0092

Email: Kamyar137884@gmail.com

© Copyright (2018) Medical Ethics and Law Research Center, Shahid Beheshti University of Medical Sciences, Tehran, Iran.

Cite this article as:

Shadigo SH, Ghiasy GH-R, Toutounchian M. Components of Relative or Absolute Ethics in Saadi's Works. *Bioethics Journal* 2020; 10(35): e2.